

ПЕДАГОГІКА

Людмила Рижак (Львів)

Національно-освітній ідеал Івана Франка і сучасність

Освіта є тим соціальним інститутом, який, з одного боку, демократизує суспільство задля зростання особистості, з іншого – плекає вільнолюбну особистість як запоруку демократизації життя. Так вона змінює життя громадян, одночасно створюючи успішніше суспільство. Цю гуманістичну місію репрезентує національно-освітній ідеал як філософська рефлексія бажаного й належного. З'ясування його змісту та перспектив реалізації дає підстави якнайвиразніше збагнути, наскільки глибокою є духовна еволюція, що допомагає нам почувати себе ніби сучасниками І. Франка й, навпаки, змушує нас визнати початок ХХІ ст. цілком відмінною епохою від початку ХХ ст.

Від того часу нас відділяє не лише часовий відтинок у сто років, а й істотні цивілізаційні зміни. Якщо І. Франко був виразником світоглядно-ціннісних засад індустріальної цивілізації, яка утверджувалася на його очах, то сьогодні Україна рухається в напрямі до інформаційної цивілізації. Ці дві епохи відзначаються цілком відмінними тенденціями: індустріалізацією економіки та глобалізаційною інтеграцією всіх сфер життя, економічним детермінізмом і ринковим фундаменталізмом, соціальною нерівністю та інтелектуальною стратифікацією суспільства, культурницьким націоналізмом і мультикультуралізмом тощо. Компаративістський підхід дає змогу виявити значущість національно-освітніх поглядів І. Франка для сьогодення.

Детермінантним чинником національно-освітніх змагань у третьому тисячолітті, їхнім цивілізаційним виміром є глобалізація. Завдяки інформаційним технологіям ми переживаємо грандіозний період історичних перетворень, стверджує Е. Гіденс. Попри те, зміни, які на нас впливають, не обмежуються якимось одним регіоном Земної кулі, а розширюються майже всюдибіч. Отож, хто хоче збагнути наші перспективи в ХХІ ст., не може нехтувати глобалізацією, позаяк її наслідки відчуваються геть повсюдно. “Глобалізація для нашого теперішнього життя, – пише Е. Гіденс, – не є чимось випадковим. Вона являє собою зрушення у самому нашому життєвому середовищі. Це є спосіб нашого сьогоденного життя” [2: 19].

На відміну від сьогодення, початок ХХ ст. визначав індустріальний поступ. Зокрема І. Франко писав: “Усі накликають до поступу, дехто тішитися ним, дехто нарікає на нові “поступові” думки та порядки” [6: т. 45: 300]. Нині ж усі визнають зміни. Одначе відповідь на питання, чи ті зміни йдуть на ліпше чи на гірше, є неоднозначною.

Проаналізувавши цивілізаційний розвиток людства, І. Франко дійшов висновку, що поступ йде не рівномірно, а хвилеподібно. До того ж, він не тримається одного місця, а йде, мов буря, з одного краю до іншого, лишаючи по собі порожнечу та занепад. Тому кожен народ, кожна громада має працювати над тим, щоб присвоїти здобутки поступу. Ті ж, хто злегковажить або й зовсім відцурається такої роботи, може бути певен, що той “поступ” буде для нього не добродієм, а пожежею і спалить його та змете з землі безслідно [6: т. 45: 313].

Думки І. Франка про необхідність опановувати цивілізаційні здобутки не втратили своєї актуальності й через століття. Річ у тім, що в умовах глобалізації безмежні можливості науки і технологій мають слугувати кожній нації і людству загалом, позаяк вони є генераторами багатства й добробуту. Переможцями, очевидно, будуть ті держави, вважає американський експерт М. Кайку, які повністю усвідомлять надзвичайну важливість трьох наукових революцій: квантової, комп’ютерної та біомолекулярної. Ті ж, хто глумитиметься з можливостей цих революцій, можуть опинитися на периферії глобального ринку двадцять першого сторіччя [3: 30].

У контексті перспектив гуманізації поступу в модальності можливостей І. Франко обґрунтував нагальність і індивідуального, й національного ідеалів. У статті “Поza межами можливого” він наголошував: де немає розвитку, боротьби і конкуренції ідеалів, там неминуче тупцювання на місці. Натомість ідеали, зазначав автор, можуть запалювати серця широких кіл людей, вести їх до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях. Тим-то актуальною є потреба в чітко сформульованих ідеалах, адже вони – підстава гуманізації поступу.

Для І. Франка ідеал є синтезом бажань, потреб і змагань, які спонукають до самоутвердження особи й народу. Ідеалом індивідуального життя, на думку філософа, є загально й професійно освічена людина, яка реалізує набутий освітній потенціал у праці. Він спонукає людину до відкриттів, пошукувань, надсильної праці, служби, спілок і т. д.

Національний ідеал І. Франко визначив як повне, нічим не пов’язане і не обмежене життя і розвій нації. Для нього національний ідеал є виразником ідеальних змагань за національну самостійність і цілісність України. Саме тому в статті “Теперішня хвиля а русини” І. Франко наголошував на необхідності об’єднання українців у цілісний державний організм, що обстоює життєві інтереси народу. “Найтяжча рана, котра тепер обезсилює нас тут в Галичині, – це розчвертовання нашої землі і нашого народу і цілковита відірваність наша від величезної маси братів наших за кордоном”. Якщо ж ослабнуть кордони, що розділяють український народ, то він, за переконанням мислителя, стане “великим і свідомим своєї сили організмом”, що здатний домагатися реалізації національного ідеалу [5: 214].

Сьогодні, коли Україна є незалежною державою, вона потребує такого національного ідеалу, який би давав наснагу кожному громадянину на її розбудову, що рухає суспільство до процвітання й добробуту. Національний ідеал мав би стати чинником консолідації українського суспільства в його перспективах. Адже державна самостійність, конституційний порядок, громадянський мир і злагода є лише першим кроком на шляху самоствердження України як демократичної країни. Не менш важливим є організація економічного та культурно-духовного життя народу на засадах гуманізму та інтеграція в європейську спільноту. Відсутність чітко сформульованого національного ідеалу виявляється у тенденціях федералізації України, загрозах її цілісності.

У статті “З кінцем року” І. Франко висловив надзвичайно актуальні думки для сучасного націотворення. “Живемо немов під обухом, а сей обух, то не стільки зверхній, посторонній тиск, скільки почуття власної безсильності, власного розладу. Нехай і так, що се переходова пора, та в історії, де вічно все йде, все минає, – кожна пора переходова. Та, проте, такої скандальної пори, де б усе йшло до гіршого, ми не тямимо”. У нинішньому часі “переважну рухову силу виявляє назадництво, погорда до власного народу і його думок та ідеалів, лакейське прислужництво, що без сорому в масці політичного bon sens-a, політичної практичності, або бліда безхарактерність, що, мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів” [5: 221].

На жаль, незалежна Україна не має чітко окресленого національного ідеалу як можливість можливого. Це одна із причин, чому донині ми не маємо відповіді на питання: куди ми йдемо? Річ у тім, що суспільно-політичний ідеал як перспектива розбудови держави, не може заступати національний ідеал, оскільки ні політична воля, ні соціальний спокій, ні економічний прогрес не гарантують розвою нації. Навпаки, писав І. Франко, національний ідеал вміщує в собі ідеали соціальної рівності, справедливості та довіри. До того ж, тільки він може дати їм поле для повного розвою.

Лише національний ідеал мобілізує народ на здійснення проривів у майбутнє. Його втілення постає, за філософом, як поступове, систематичне і ненастанне відсування, віддалення меж неможливого. Досвід європейських та азійських високорозвинених країн, які є лідерами глобалізації, переконує, що їхній успіх став можливим завдяки національній єдності.

Поступ, який ігнорує національне життя народу, неминуче буде поляризувати суспільство. На цьому акцентував увагу І. Франко ще на початку ХХ ст. Те саме можна сказати про сучасну глобалізацію. Як зазначає Т. Фрідмен, хай ніхто не має жодних ілюзій, ніби завдяки самій тільки участі в цій глобальній економіці суспільство стане здоровим. Якщо заради такої участі край відмовляється від своєї самототожності, якщо руйнуються культурні підвалини, що згуртовують членів суспільства, дають їм впевненість у своїх силах і однастайність, то глобалізація стане загрозою життю на Землі [7: 68].

Безперечно, глобалізація експансивна. Її не можна уникнути. Однак, на думку прибічників глобалізації, її можна й треба гуманізувати. Вихід вони вбачають у

тому, що кожна країна спроможеться розробити численні фільтри, щоб оборонити свою культуру від зовнішнього і внутрішнього тиску глобальної капіталістичної економіки, який нівелює її особливості. Власне тому інтелектуальна думка має рефлектувати здобутки глобалізації в контексті смислосзначущості їх для розвою як кожної особи і нації.

Незважаючи на більш ніж десятилітній досвід трансформацій і національного відродження, констатує В. Андрущенко, Україна не готова повноцінно й ефективно відповісти на існуючі глобальні виклики. Драматичність ситуації полягає також у тому, що впродовж цього часу Україна випробовувала безліч проектів перебудови свого буття за всіма критеріями прогресу і впевнилась, що її прогрес стримує нині не тільки дефіцит планів і теорій економічного, політичного і культурного розвитку, застарілі технології і нестача коштів, а й дефіцит людей з їхніми необхідними інтелектуальними і моральними якостями. Історичний виклик на *освічену, культурно і морально розвинену людину*, здатну взяти на себе компетентну відповідальність за нові напрями суспільного поступу, залишився поки що без належної відповіді [1: 6].

Ідеал як взірець бажаного і належного майбутнього, його вироблення та реалізація, переконаний І. Франко, має спиратися на освіту й науку. З'ясовуючи рівень теоретичної освіти в Галичині на початку XIX ст., І. Франко констатував, що вона далека від ідеалу гуманності, який лежить в основі західноєвропейського шкільництва. “Лиха доля змусила нас виростати і вчитися в краю, де завдяки шляхетському режимові наука вважається небезпечним оружжям, якого не слід давати в руки суспільності, де шкільне навчання в самім зароді затруєне конфесійними, політичними та національними пересудами, де свобідна критика виєлімінувана з виховання” [6: т. 45: 408].

Прибічник позитивізму, І. Франко розумів, що з приходом індустріальної цивілізації постала потреба у суворо формалізованій праці з використанням машин і механізмів. Суттєвою ознакою промислової професійної діяльності стає раціональне передбачення її результатів, оперте на знання закономірностей природи речей і процесів. Індустріальна цивілізація потребує масової підготовки професіоналів, отже, освіта стає систематичним викладанням науки.

Однак освіта як опанування досягненнями передової науки, на думку І. Франка, не є самоціллю. “Людина споконвіку прагне до однієї мети – до щастя. Того щастя вона досягне аж тоді, коли наука і праця зіллються до неї воедино; коли всяка її наука буде корисною працею для суспільства, а всяка праця буде виявом її розвинутої думки, розуму, науки. І народи тільки тоді зможуть досягнути щастя і свободи, коли всі будуть *вченими працівниками* (курсив наш. – Л. Р.), тобто коли кожний буде розвинутий розумово, по можливості якнайвсебічніше, і коли кожен буде у змозі використовувати свої сили на добро загалу і на добро своє власне” [6: т. 45: 331].

На перший погляд, зазначав філософ, може здатися, що ідеал загальної освіченості є недосяжним. Але, якщо уважно подивитися на історію людства, то воно невпинно й постійно прямує до цієї мети. Кожна людина відкрита для освіти, тож

освіченість має стати власністю всіх людей, незалежно від походження, стану і маєтку. Ця позиція виражає неklasичні інтенції щодо освіти у світогляді І. Франка. Річ у тім, що на початку ХХ ст. лише європейські інтелектуали усвідомлюють необхідність загальної освіти для кожного. Це не привілей, а необхідність, яку диктує цивілізаційний поступ.

Століття потому ідеал загальноосвіченої людини став реальністю. Згідно з “Національною доктриною розвитку освіти” (2002), розбудова національної системи освіти в Україні зорієнтована на європейські стандарти. Вони репрезентують такі її риси, як багаторівневність і безперервність, доступність, ефективність і якість, що відповідає вимогам інформаційного суспільства. Отже, освіта розвивається як відповідь на виклики інформаційної цивілізації і водночас як відповідь на потреби людини знайти своє місце і можливості самореалізації в новому глобальному світі.

Освіта, розвиваючи здібності особи, формує людський капітал, який є найважливішим ресурсом суспільного поступу. Власне тому І. Франко виступав за освіту як за поруку не лише конструювання ідеалів, а й їх здійснення. Водночас він рішуче спростовував матеріалістичний детермінізм, згідно з яким соціально-політичні та національні ідеали постануть як реально втілені шляхом “розвою продукційних відносин, без огляду на те, чи ми схочемо задля сього кивнути пальцем, чи ні” [6: т. 45: 285].

Ця критика є вельми актуальною в умовах поширення ідей ринкового фундаменталізму. Річ у тім, що в останньому десятилітті ХХ ст. сформувалася глобальна капіталістична система, яка настирливо запроваджує принципи “вільного ринку” в освіту та свідомість народу. У ринковій економіці пріоритетними цінностями є бізнес, успіх і гроші. Вони витісняють соціальні цінності як менш вартісні. Ідеали, враховуючи економічно-ринкові потреби, зовсім не обов’язково повинні наслідувати їх. Призначення ідеалів – надати поступові гуманістичного виміру.

У реалізації гуманістичних ідеалів домінантним чинником виступає система національної освіти. Так само, як і європейські інтелектуали, І. Франко обстоював ідею національної освіти в полеміці з М. Драгомановим та його прихильниками. Бо лише така освіта спроможна скріплювати віру в рідний ґрунт, у силу нашої нації, відновлювати всі кращі традиції нашої минувшини і прищеплювати до них усі кращі здобутки загальнонародської цивілізації... Тільки така інтегральна, всестороння праця зробить нас справді живою одиницею серед народів [5: 224].

Для І. Франка національні інтенції в освіті були чітко сформульованою світоглядною позицією, згідно з якою найважливішим завданням у поступі нації є плекання рідної мови, письменства, освіти, науки, піднесення національної свідомості народу. Він вважав, що потрібно так вести культурну працю, щоб вона навіть у мінімальних межах давала живі плоди в національній українській справі. Ті ж, хто ігнорують національні ідеали, по суті, прикривають своє “духове відчуження” від рідної нації. Тому, на думку мислителя, найкращі представники українського народу мають сприяти осягненню національного ідеалу, який лежить ніби “поза

межами можливого” і здається майже недосяжним. “Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, що ведуть до його осущнення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки” [6: т. 45: 285].

Творення української нації як культурного організму, за І. Франком, є тим ідеалом, який лежить у межах можливого. Звичайно, це потребує інтенсивної культурної праці: не лише просвіти широких мас, а й їхньої освіти. “Перед українською інтелігенцією відкриється тепер при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу – *українську націю*, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися” [6: т. 45: 404].

На думку І. Франка, освіта дає могутній імпульс до перебудови власного “Я” відповідно до нового світогляду. “Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів” [6: т. 45: 405]. Загрозу національно-культурній визначеності він убачав у поширюваній молодими галицькими москвофілами “дволичності та дводушності”. Дволикість полягає в тім, що ті люди, за І. Франком, з одного боку, відхрещуються від належності до української національності, з іншого – демонструють, що не належать і до російської національності. Ці погляди І. Франка сьогодні вельми актуальні, в контексті утвердження національної ідентичності. Тим паче, що процес націотворення незавершений.

На противагу прагматичним цінностям, які нав’язує ринок і мас-медіа, освіта є чи не єдиною соціальною інституцією, яка своєю програмою задекларувала виховання людини в контексті відновлення та розвитку національної культури. На думку Т. Фрідмена, “культура – найдієвіша форма людського самообмеження й самостримання. Вона надає життю впорядкованості й певного значення. Вона ніби дає санкцію на всі наші звички, поведінкові обмеження, сподівання та звичаї, що творять наше життя і є стрижнем громадської єдності. Коли нестримна глобалізація під корінь вирубує наші традиції й наше довкілля, вона нищить саму тканину громадського життя” [7: 395].

На завершення варто зауважити, що сьогодні в умовах високого освітнього рівня народу конструювання національного ідеалу не є прерогативою лише інтелектуалів. Настав час, пише Е. Тоффлер, драматичної переоцінки напрямів змін, переоцінки, яку здійснюють не політики, не соціологи, не духовенство, не революційна еліта, не техніки, не ректори коледжів, а всі люди разом. Нам потрібно буквально “йти до людей” із запитанням: “Який світ ви хочете через десять, двадцять чи тридцять років? Іншими словами, нам необхідно ініціювати безперевний плебісцит про

майбутнє” [4: 520]. Початок нового тисячоліття має стати періодом інтенсивної національної самооцінки. Кожна держава, на думку автора, має заявити про свої пріоритети у формі національних соціальних цілей, які вона хоче досягнути і для свого народу, і для людства загалом.

Література:

1. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів // Філософія освіти. – 2005. – № 1.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. – К., 2004.
3. Кайку М. Візії: як наука змінить XXI сторіччя. – Львів, 2004.
4. Тоффлер Э. Шок будущего. – Москва, 2003.
5. Франко І. Мозаїка / Із творів, що не увійшли до Зібр. творів: У 50 томах. – Упоряд.: З. Франко, М. Василенко. – Львів, 2001.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
7. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. – Львів, 2002.

Ніна Захлюпана (Львів)

Іван Франко про реформування школи і сучасність

Творчий доробок геніального Каменяра кожне покоління осмислюватиме по своєму і шукатиме відповіді на вирішення проблем свого часу. Важко назвати сферу духовного, економічного, політичного життя, яка б не цікавила Івана Франка і в якій би він не залишив свій глибокий слід. Особливо його тривожила “будущина” рідного народу, безнастанно вимагаючи від нього тяжкого труду на цій ниві. Він переймався проблемами національного формування того покоління, яке мало прийти йому на зміну. Цьому письменник присвятив низку художніх творів: “Оловець”, “Трицева шкільна наука”, “Отець-гуморист”, “Schönschreiben”, “Гірчичне зерно”, “Борис Граб”, “Молода Русь”, “Сморгонська академія”, “Малий Мирон”, “Пирог з черницями”, “Не спитавши броду”, “Учитель” та ін.

Окрім художніх творів, де зображено систему тодішньої шкільної освіти в Галичині, І. Франко працював над вивченням програми з мови і літератури, над аналізом шкільних підручників, над проблемами ставлення до дітей у сім’ї та школі, і шукав шляхи реформування тодішньої освіти. Яскравими наслідками цієї роботи стали: “А. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий” (рецензія), “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”, “Переднє слово” (до збірки: Христіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми), “Спомини з моїх гімназійських часів” та ін. Особливо докладно бачення нової школи висвітлено у статті “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”.